

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Національний університет «Києво-Могилянська академія»

Факультет гуманітарних наук

Кафедра філософії та релігієзнавства

Кваліфікаційна робота

(освітній ступінь — «бакалавр»)

на тему: «Концепти людини, надлюдини та останньої людини у філософії
Фрідріха Ніцше»

Виконала: студентка 4-го року навчання,
Спеціальність: 033 Філософія
Румянцева Катерина Олексіївна

Керівник: Лютий Тарас Володимирович,
доктор філософських наук, професор

Рецензент _____
(прізвище та ініціали)

Кваліфікаційна робота захищена
з оцінкою « _____ »
Секретар ЕК _____
« _____ » _____ 20__ р.

Київ — 2020

ЗМІСТ

ВСТУП.....	С. 3–4
РОЗДІЛ І. Витоки концептів людини, надлюдини та останньої людини з біографії Фрідріха Ніцше	С. 5–11
РОЗДІЛ ІІ. Зміст концептів	С. 12–34
2.1. «Людина» у філософії Ніцше	С. 12–23
2.2. «Надлюдина» у філософії Ніцше	С. 23–28
2.3. «Остання людина» у філософії Ніцше	С. 28–34
РОЗДІЛ ІІІ. Сприйняття, критика, інтерпретації	С. 35–41
ВИСНОВКИ	С. 42–43
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	С. 44–46

ВСТУП

Фрідріх Ніцше відомий як людина з дуже неоднозначною репутацією. Його персону викликає захоплення в одних, відразу в інших, а в декого просто нерозуміння, але гострі фрази філософа неодмінно шокують усіх. Висловлювання філософа і досі стають приводами для суперечок стосовно його життєвої позиції та толерування її суспільством, що демонструє актуальність Ніцше, а отже й актуальність даної роботи.

Розмову про його творчість та погляди такого персонажа важливо почати з біографії. Саме аналіз життєвого та творчого шляху автора має сформувати уявлення про історичний контекст, про особисті причини та мотивацію написання ним творів із певним меседжем. Також без біографічного огляду важко прослідкувати розвиток тої чи іншої концепції, адже погляди кожної людини змінюються під тиском певних життєвих обставин, і випадок Ніцше це яскраво ілюструє. Тож у першому розділі роботи буде приділено увагу як фактичній біографії філософа та етапам розвитку його творчості, так і прослідковуванню передумов появи концептів, що заявлені в темі роботи.

Друга частина роботи присвячена викладу змісту концептів людини, надлюдини та останньої людини, їхньому розвитку та відмінностям у Ніцшевих поглядах на питання людини на різних етапах своєї творчості. В цій частині ми спробуємо пов'язати вже з'ясовані в першому розділі роботи ключові моменти та чинники з життя Ніцше та їхній вплив на зміст концептів та зміни у Ніцшевому ставленні до них.

В третьому розділі ми розглянемо найбільш поширені міфи та хибні уявлення про Ніцше у їхньому зв'язку з концептами людини, надлюдини та останньої людини, пояснимо причини даних уявлень, а також спробуємо відповісти на критику та закиди в бік філософа, виходячи з власної позиції щодо цього питання.

Об'єктом нашого дослідження є філософія Фрідріха Ніцше.

Предметом є концепти людини, надлюдини та останньої людини у філософії Ніцше.

Мета роботи — визначення змісту та аналіз понять людини, надлюдини та останньої людини у Ніцше, дослідження їхніх витоків, критики та сприйняття, і формулювання логічно обґрунтованих висновків дослідження.

Завдання дослідження полягають у:

1. Виявленні передумов у біографії та прослідковуванні розвитку Ніцшевих концептів людини, надлюдини та останньої людини.
2. Викладі змісту концептів людини, надлюдини та останньої людини у філософії Ніцше.
3. Аналізі сприйняття даних концептів іншими філософами, науковцями та звичайними читачами, спростуванні помилкових теорій навколо даних ідей філософа.

Наша дипломна робота складається зі вступу, основної частини, поділеної на три розділи, та висновків. При написанні даної роботи були використані переклади першоджерел, тобто творів Ніцше, життєписні книги, а також дослідницькі та критичні матеріали, які доповнювали власними роздумами, що дало роботі авторського характеру. В розділі першому ми спиралися на біографічні відомості, викладені Карлом Ясперсом та Кертисом Кейтом, доповнюючи їх уточненнями з дослідницьких статей, оскільки даний розділ в цій роботі за задумом носить переважно реферативний характер. У другому розділі ми спиралися на переклади першоджерел, використовували дослідницькі статті та коментарі від дослідників творчості філософа, а також висловлювали власну інтерпретацію концептів. Для третього розділу ми використовували стереотипи, описані у книзі Роберта Соломона та Кейтлін Гігінс, аргументи з першоджерел Ніцше та власні коментарі.

РОЗДІЛ I

ВИТОКИ КОНЦЕПТІВ ЛЮДИНИ, НАДЛЮДИНИ ТА ОСТАННЬОЇ ЛЮДИНИ З БІОГРАФІЇ ФРІДРІХА НІЦШЕ

На нашу думку, для аналізу будь-якого філософського концепту важливе розуміння контексту, в якому стала можливою поява цього концепту. Тим паче, що Ніцше відомий своєю особливою манерою написання творів, де кожна думка ніби існує окремо від сусідніх, але пов'язана гіпертекстуально із думками в інших текстах, і водночас кожен текст є цілим перформансом, і в цьому сенсі — цілісним. Тож корені Ніцшевих уявлень про людину, його надлюдини та останньої людини варто шукати у його неординарній біографії, яку ми коротко викладемо в даному розділі, акцентуючи увагу на подіях, що вплинули на формування важливих для нас у рамках цієї роботи ідей. Також ми виділимо етапи його творчості для певного роду схематизації розвитку його поглядів.

Фрідріх Вільгельм Ніцше народився 15 жовтня 1844 року в пруському селі Рекен у родині лютеранського пастора. Як відзначає біографіст Кертис Кейт, факт того, що найбільший іконоклагст з сучасних філософів, який кинув найбільший з часів Мартіна Лютера виклик церкві, народився у самому лютеранському серці Німеччини, є дивним та дещо іронічним.¹ Батько помер, коли Фрідріху було п'ять років. Мати перевезла хлопця з сестрою Елізабет до Наумбургу, де вони зростали в оточенні родичок. У десять років він пішов до Наумбурзької гімназії, з чотирнадцяти безкоштовно навчався у Пфортському інтернаті, де працювали видатні викладачі-гуманітарії. У двадцять років вступив до університету Бонна, де провчився два роки, був членом студентської корпорації «Франконія», проте вийшов з неї через її невідповідність своїм ідеям. Разом зі своїм вчителем, метром філології та тезкою Фрідріхом Вільгельмом Ричлем переїжджає з Бонну до Лейпцигу, засновує там філологічний гурток, публікує філологічні дослідження та отримує запрошення стати професором

¹ Див.: Cate C. Friedrich Nietzsche / Curtis Cate. — Woodstock & NY.: The Overlook Press, 2005. — P. 1

Базельського університету, хоч і не мав ученого ступеня. У 1867-1868 рр. служить у кінній польовій артилерії Наумбурга, проте через серйозну травму завершує службу достроково. Йде добровольцем-санітаром на війну 1870 року, де захворює на дизентерію та повертається до викладацької діяльності.

Десять років з 1869 по 1879 Ніцше викладає одночасно в Базельському університеті та Педагогіумі. Також у 1869 році відмовляється від пруського громадянства (і до кінця життя залишається особою без громадянства). В цей період знайомиться з Буркхардтом, Бахофеном, Хойслером, Рютимайєром та Овербеком, з яким жив під одним дахом. За його власним переконанням, кульмінацією його життя було спілкування з Ріхардом та Козимою Вагнерами у 1869-1872 рр. Мабуть, саме Вагнери надихнули Ніцше на більш активне філософування, тому що ці роки вважаються початком першого етапу (1871-1876 рр.) творчого шляху Ніцше як філософа. За формою твори цього періоду є зв'язними трактатами, сповненими вірою в геній та німецьку культуру, що переживала своє відродження. До ранніх (саме ранніх філософських, адже до цього Ніцше писав на інші теми своєї зацікавленості) творів належать «Народження трагедії з духу музики» (1872), «Філософія в трагічну епоху Греції» (1873), «Про істину й неправду в позаморальному розумінні» (1873), «Наука й мудрість у боротьбі» (1875) та «Несвоєчасні міркування» (1873-1876).

Після видання трактату «Народження трагедії з духу музики» був вигнаний з філологічних гуртків, а студенти-філологи припинили відвідувати його лекції. Сам Ніцше вважає, що така реакція спільноти на його твір лише підбурила його потяг до «маргінальності, винятковості, унікальності»,² який формувався ще під впливом творів Шопенгауера та зустрічей з Ріхардом Вагнером. Він і сам поставився до свого трактату критично постфактум, через 15 років, проте тоді, одразу після появи книги, її несприйняття та жорсткі коментарі з боку колег (Віламовіца-Меллендорфа, Германа Узенера та навіть власних

² Свасьян К. А. Фридрих Ницше: мученик познания / Фридрих Ницше // Сочинения в 2 т. Т. 1 / Фридрих Ницше; Пер. с нем.; Сост., ред. и авт. примеч. К. А. Свасьян. — М.: Мысль, 1990. — С. 8-9

студентів) лише посилили відчуття своєї вищості над ними — тими, хто його не розуміє. Єдине, що його тоді втримало на посаді професора — підтримка з боку Вагнера, якому, власне, і була адресована книга. Вже пізніше Ніцше називатиме «гарчанням лева», що приготувався до останнього стрибка у «країну дітей» свої емоції від несприйняття з боку заздрісних німців: «І коли я жив у них, я жив над ними. Тому й незлюбили вони мене».³

Паралельно до цього, з 1873 року почалися хвороби, що спонукали спочатку піти у відпустку з 1876 по 1877 роки, а 1879 року нарешті остаточно припинити викладацьку діяльність. Тоді в Ніцше й починається другий етап його філософської еволюції. Твори 1876-1882 рр. характеризуються своєю афористичністю, холодністю та відірваністю від всього, відсутністю ілюзій: «Людське, надто людське» (1878–1880), «Ранкова зоря» (1881), «Весела наука» (1882).

Отже, починаючи з 1879 року, Ніцше вимушений подорожувати, переїжджаючи раз на кілька місяців до більш сприятливого клімату, аби полегшити свої страждання від хвороби. Переважно проводить час на півночі Італії та на південному березі Франції, де живе у простих кімнатах, і цілими днями перебуває на природі, спілкується з різними людьми. Цей період життя Ніцше охоплює десять років, впродовж яких про нього поступово забувають, його книги погано продаються, а видавництва від нього відмовляються, тож нові твори Ніцше змушений друкувати за власні кошти. Через постійну зміну місця проживання та проблеми зі здоров'ям філософ повністю присвячує себе власним думкам, в періоди покращення самопочуття робить спроби відновити викладацьку діяльність, проте університети відмовляли йому через сумнівний зміст його творів.

Сам Ніцше вважав, що хвороба була йому навіть на користь у тому сенсі, що вона вирізнила його, зробила особливим, повернула йому «мужність до самого себе». Вона змусила його боротися, пручатися, відповідно до його

³ Там само — С.11

інстинктів «хороброї тварини, навіть мілітаристичної», та породила в ньому щось на кшталт спортивної злоби, проте у філософській сфері.⁴

І справді, звільнення часу від академічної діяльності для творчості було не даремним, і цей період став періодом формування остаточної філософії Ніцше. Сюди відносять насамперед книгу «Так казав Заратустра» (1883-1885), яка за формою фактично є художнім твором чи навіть пророцтвом, а філософування в ній відбувається від імені Заратустри.

Біограф Кертіс Кейт так описує цю подію, наводячи цитати головного її героя Ніцше: «Ніцше вилив усі свої інтимні думки та іронічні голосіння у новий манускрипт, перший набросок якого він завершив за десять днів. Першого лютого він написав [своєму учню] Кьозеліцу, що він закінчив «невеличку книжку: близько ста друкованих сторінок. Але це моє найкраще, і з ним я скинув тяжезний камінь з душі. Нічого з мого ще не було більш (393) серйозним та нічого — більш веселим; і я щиро бажаю, щоб *цей* колір — який зовсім не має бути змішаним кольором — став кольором моєї «природи».⁵

«Відтепер у Німеччині мені вважатимуть божевільним. Це такий дивовижний тип «морального твердження».⁶

Через те, що йому майже все життя доводилося боротися з своїм власним тілом та складними життєвими обставинами, Ніцше вважав, що притча Заратустри про три перетворення духа якнайкраще підходить саме йому.⁷ Він співвідносить молодого 25-річного себе з «левом, який прикидається верблюдом» задля науки (тоді ще філології).⁸

У XI-XVI томах (1876-1888) Ніцше розкриває свої основні ідеї у формі спокійного, чіткого, але незв'язного запису нотатків своєї свідомості. В 1886-1887 роках філософ пише та видає «По той бік добра і зла» та п'яту книгу

⁴ Див.: Там само — С. 7

⁵ Cate C. Friedrich Nietzsche / Curtis Cate. — Woodstock & NY.: The Overlook Press, 2005. — P. 392

⁶ Там само. — P. 393

⁷ Свасьян К. А. Фридрих Ницше: мученик познания / Фридрих Ницше // Сочинения в 2 т. Т. 1 / Фридрих Ницше; Пер. с нем.; Сост., ред. и авт. примеч. К. А. Свасьян. — М.: Мысль, 1990. — С. 7

⁸ Див.: Там само — С. 9

«Веселої науки», де повертається до жанру афоризмів, проте додає зв'язності та агресивного пафосу. «Генеалогія моралі» (1887) демонструє ретроспективне самоусвідомлення автора через його передмови до більш ранніх праць та нові трактати. 1888 рік став останнім роком творчості Ніцше, в який він видає завершальну взаємопов'язану групу ексцентричних, агресивних та гострих творів: «Казус Вагнер», «Сутінки ідолів», «Антихрист», «Ессе homo», «Ніцше contra Вагнер».

З січня 1889 року стан здоров'я філософа значно погіршується через органічне захворювання мозку, з яким він доживає свої останні одинадцять років та помирає у Веймарі 25 серпня 1900 року.

Отже, маємо три етапи розвитку думки Ніцше-філософа: етап віри в культуру та генія; етап позитивістської довіри науці та критичного аналізу; етап нової філософії. Сам Ніцше називав ці етапи ходами, постфактум оцінюючи власні перетворення перебуваючи у третій фазі. Кожен з ходів він вважав необхідним на своєму «шляху мудрості»,⁹ а на зламі стояли радикальні перетворення 1876-1878 рр. та 1880-1882 рр.

«Перший хід: Шанувати (та слухатися, та вчитися) краще кого завгодно. Зібрати в собі все, що заслуговує на повагу, та примусити його боротися всередині себе. Долати все складне... мужність, час спільності. (Долання дурних, нікчемних схильностей. Найбільше серце — завойовувати лише любов'ю)».¹⁰ Так Ніцше схарактеризував час свого захоплення Вагнером і Шопенгауером, філологією та Ричлем, час дружби й поведінки «за правилами», час самопожертви, проте й внутрішніх протиріч — свою юність.

«Другий хід: Розбити шанобливе серце, коли буваєш прив'язаний найсильніше. Вільний дух. Незалежність. Час пустелі. Критика всього поважного (ідеалізація неповажного). Спроба давати оцінки, протилежні прийнятим (... навіть такі натури, як Дюрінг, Вагнер, Шопенгауер ще не стоять

⁹ Ясперс К. Ницше / Карл Ясперс. — СПб.: Владимир Даль, 2003. — С. 106

¹⁰ Там само — С. 106

на цьому шаблі!)).¹¹ Це час «звільнень» та «подолань», спричинений розчаруванням Ніцше у Вагнері та Шопенгауері. У статті «Франція та Німеччина засуджені Ніцше» Генрі Ліхтенбергер описав цей важкий, проте важливий для Ніцше поворот так: »...це був момент, коли він жорстоко розірвав свої відносини з Вагнером, коли він відмовився від песимізму свого вчителя Шопенгауера. Криза, серед інших її наслідків, призвела до глибокої зміни його судження щодо Німеччини. Віра Ніцше в майбутнє німецької культури в кінцевому підсумку спиралася на переконання, що його батьківщина знайшла в Шопенгауері і Вагнері незрівнянних «вихователів», апостолів нової релігії, «діонісійської» мудрості, аналогічної тій, що надихнула великі трагедії Стародавньої Греції. Але в один прекрасний день він виявив, що помилявся. Шопенгауер і Вагнер перестали бути пророками в його очах; вони стали «декадентами»: вони не були проповідниками майбутнього людства, але були врешті лише романтиками, песимістами, втомленими від життя і не здатними стимулювати «волю до могутності» нових поколінь. Вони належать до минулого, а не до майбутнього. Це дійсно вчителі, але небезпечні для наслідування. Побувати в їхній школі необхідно, але ще більше потрібно знати, як відірватися від їх впливу, вийти за межі своєї точки зору».¹² Руйнуючи все те, що він поважав, Ніцше ніби долав пустелю, в якій залишилося лише те, заради чого він став на шлях переосмислення попередніх ідеалів — правдивість. З 1876 року, на який припадає початок цього ходу, від Ніцше відвертаються друзі та майже все його оточення, адже для них такі радикальні зміни були незрозумілі і неприйнятні.¹³

«Третій хід: Велике рішення, чи гідний я до позитивної точки зору, до ствердження. Немає більше Бога, немає більше людини наді мною! Інстинкт творця, який знає, де докладе руку. Велика відповідальність та невинність... (Тільки для небагатьох: більшість згине вже на другому шляху. Платону, Спінозі

¹¹ Там само — С. 107

¹² Lichtenberger H. France and Germany judged by Nietzsche / Henri Lichtenberger; Transl. from Fr. by Sheldon Huggins. // The Philosophical Forum. — 2009. — № 40 (2). — P. 213

¹³ Див.: Ясперс К. Ницше / Карл Ясперс. — СПб.: Владимир Даль, 2003. — С. 137

чи вдалося?))»¹⁴. Повне переосмислення та негативність можуть не означати кінець, якщо творче джерело життя здатне до справжньої позитивності, випробуваної усілякого рода рефлексією. Ця позитивність походить винятково із власної творчості, а не від Бога чи будь-яких авторитетів.

Карл Ясперс бачить у кожному з трьох етапів, періодів, чи то ходів життя Ніцше певну форму загибелі: «загибель» духовності в його творчості, що вилилася у певну хаотичність у викладі думок, «загибель» віри в людей, адже його прив'язаність до них незмінно призводила до його самотності, і «загибель» його здоров'я. Усі ці фактори зробили Ніцше таким, і всі вони вплинули на його світогляд та його філософію. Окрім того, зазначає Ясперс, життя та творчість Ніцше сповнені надмірностями: він занадто рано отримав посаду професора, видавці були занадто незацікавленими в його книгах, його спосіб життя, який сам Ніцше нарік *fugitivus errans*, і як наслідок — надмірна самотність, надмірне відкидання всього, і протиставлення радикальному Ні лише якесь невизначене Так.¹⁵

¹⁴ Там само — С. 108

¹⁵ Див.: Там само — С. 194

РОЗДІЛ II

ЗМІСТ КОНЦЕПТІВ

Цей розділ нашої роботи містить передусім опис концептів людини, надлюдини та останньої людини у філософії Ніцше. Також у цьому розділі ми прослідковуємо вплив певних життєвих обставин філософа на зміст концептів та на їхню видозміну в різних творах автора. Найбільшу увагу приділено саме поглядам Ніцше на людину, адже, очевидно, це поняття у нього зустрічається частіше, у більшій кількості творів та контекстів, ніж її «підвиди» — надлюдина та остання людина, що дало більшу базу для аналізу. Концепцію надлюдини, як потенційно можливої форми людини, має трохи більше конкретики та стабільності у її описі філософом, тож для окреслення її змісту ми звернемося як до першоджерел, так і до критичної літератури, аби надати вужчий, але глибший аналіз. Остання людина, в свою чергу, розглядається як анти-надлюдина, введена Ніцше у «Так казав Заратустра» для посилення контрасту, і оскільки про останню людину філософ писав найменше, ми спробуємо інтерпретувати її опис більш самостійно.

2.1. «Людина» у філософії Ніцше

На початку завіжимо трошки на територію міфів про Ніцше, адже перша асоціація, яка вже стала стереотипов про Ніцше, — це те, що він є людиноненависником. І справді, такі висновки можна зробити за деякими його висловлюваннями, наприклад: «Велика відраза до людини — ось що заповзло мені в горлянку і душило мене...»,¹⁶ «Воїстину людина — брудний потік»,¹⁷ «Вид людини віднині втомлює... Ми стомилися від людини...»,¹⁸ «Моя відраза до

¹⁶ Ніцше Ф. Так казав Заратустра / Фрідріх Ніцше // Так казав Заратустра; Жадання влади / Фрідріх Ніцше; Пер. з нім. А. Онишка, П. Тарашука.. — К.: Основи, Дніпро, 1993. — С. 219

¹⁷ Там само. — С. 12

¹⁸ Ницше Ф. К генеалогии морали / Фридрих Ницше // Сочинения в 2 т. Т. 2 / Фридрих Ницше; Пер. с нем.; Сост., ред. и авт. примеч. К. А. Свасьян. — М.: Мысль, 1990. — С. 430

людини стала завеликою».¹⁹ Спробуємо ж розібратися, чому таке сприйняття Ніцше є поверхневим, та як насправді треба розуміти його слова.

Говорячи про людину в філософії Ніцше, варто, на нашу думку, почати з того, що людину Ніцше розглядає саме «по цей бік», такою, якою вона є фактично, без властивій класиці ідеалізації, без романтизації та без відчуття вищості людини через її зв'язок з чимось божественним. Ще у «Народженні трагедії з духу музики» він відкидає погляд на людину крізь метафізично-божественну призму та ставить за мету навчитися «мистецтву поцейбічної втіхи»,²⁰ аби прийняти наше життя та наш світ як головну, якщо не єдину, сферу буття.²¹ У тому ж творі Ніцше виділяє в людині два начала: «діонісійне», що відображає єдність людини з Первинним, яке для Ніцше є іманентним нашій емпіричній реальності; та «аполонійне», що забезпечує стійкість та тривкість світу-уявлення, в якому ми можемо відійти від Абсолюту на певний час, аби відпочити від тягара тотожності із ним. Тобто, діонісійне начало, як і давньогрецький бог Діоніс — живе, ірраціональне, інтуїтивне, а аполонійне, як і Аполон, більш похмуре, раціональне та розумне, і воно, на його думку, занадто захопило людей з часів Сократа та має бути посунуте задля відродження повноти життя. До речі, цікаво, що Ніцше вважає, що наука (як прояв аполонійного) має бути витіснена з культури (як прояву діонісійного), адже наука для нього не є єдиним та універсальним шляхом до істини, а є лише певного роду різновидом мистецтва, причому вторинним по відношенню до нього. При цьому він наголошує на тому, що головне в науці — процес, пошук, шлях до істини, якої

¹⁹ Ницше Ф. Злая мудрость. Афоризмы и изречения / Фридрих Ницше // Сочинения в 2 т. Т. 1 / Фридрих Ницше; Пер. с нем.; Сост., ред. и авт. примеч. К. А. Свасьян. — М.: Мысль, 1990. — С. 725)

²⁰ Ницше Ф. Рождение трагедии, или эллинизм и пессимизм / Фридрих Ницше // Сочинения в 2 т. Т. 1 / Фридрих Ницше; Пер. с нем.; Сост., ред. и авт. примеч. К. А. Свасьян. — М.: Мысль, 1990. — С. 56

²¹ Див. Евлампиев И. И. Человек и его будущее в философии Ф. Ницше [Электронный ресурс] / И. И. Евлампиев // Становление европейской неклассической философии во второй половине XIX — начале XX века / Издательство Санкт-Петербургского университета, 2008. — Режим доступа до ресурсу: <http://philosophy.spbu.ru/userfiles/rusphil/4.pdf>

наука все одно не зможе досягнути, оскільки на підступі до неї буде змушена перетворитися на мистецтво.²²

Надихнувшись творами Шопенгауера, ранній Ніцше переконаний в унікальності кожної особистості і закликає кожного присвятити все своє життя пошуку, розкриттю свого неповторного внутрішнього змісту. Він бачить проблему в тому, що «ніхто не наважується проявити свою особистість, але кожен носить маску або освіченої людини, або вченого, або поета, або політика».²³ Трохи пізніше він розуміє, що вимагає від людей, якщо брати їх в цілому, неможливого, та редагує свій заклик, додавши сумнівну з сучасної точки зору мотивацію: «Адже питання стає так: яким чином твоє життя — життя окремої людини — може здобути вищу цінність та глибше значення? За яких умов вона менш за все розтрачується дарма? Очевидно, лише тоді, коли ти живеш для користі найбільш рідких та цінних екземплярів, а не для користі більшості, тобо екземплярів найменш цінних, якщо брати їх окремо. І саме цей образ мислення треба впроваджувати та зміцнювати в кожній молодій людині, щоб вона дивилася на себе як на невдалий витвір природи, але разом з тим як на свідоцтво найвеличніших та найдивовижніших намірів цієї мисткині; їй не вдалося це — має сказати вона [людина] собі — проте я хочу вшанувати її великий намір тим, що буду старатися, щоб колись їй це вдалося краще».²⁴ Так ми бачимо зародження в Ніцше ідей розділення людей на «вищих» та «нижчих», яке він розвиватиме у своїх працях далі, та яке стане причиною багатьох міфів, чуток та хибних уявлень про нього, яких ми торкнемося у третьому розділі.

Так, ідея «вищості» одних людей над іншими просотує більш пізні твори Ніцше, де протиставлення «героїв» «сірій масі» витісняє ідею абсолютного значення кожної особистості на другий план. Тобто, додається розуміння того,

²² Див.: Ницше Ф. Рождение трагедии, или эллинизм и пессимизм / Фридрих Ницше // Сочинения в 2 т. Т. 1 / Фридрих Ницше; Пер. с нем.; Сост., ред. и авт. примеч. К. А. Свасьян. — М.: Мысль, 1990. — С. 114

²³ Ницше Ф. О пользе и вреде истории для жизни / Фридрих Ницше // Сочинения в 2 т. Т. 1 / Фридрих Ницше; Пер. с нем.; Сост., ред. и авт. примеч. К. А. Свасьян. — М.: Мысль, 1990. — С. 187

²⁴ Ницше Ф. Несвоевременные размышления: Шопенгауэр как воспитатель [Електронний ресурс] / Фридрих Ницше; Пер. с нем. Семена Франка. — 2015. — Режим доступа до ресурсу: http://az.lib.ru/n/nicshe_f/text_1874_schopenhauer_als_erzieher.shtml.

що метафізична абсолютність наявна в кожній людині, проте в різній мірі. Ніцше далі обирає звертатися лише до тих, хто усвідомлює відповідальність за себе, за майбутнє людини, культури та суспільства. адже це усвідомлення зумовлене саме абсолютністю. У своїй статті «Про користь та шкоду історії для життя» Ніцше пише про відношення особистості до історії та можливість «істинного» та «неістинного» шляху в житті, де «істинний» шлях веде до того, що людина стає творцем історії, а «неістинний» — сповнений перешкод для розкриття універсальності та пригнічення творчого потенціалу, і пов'язаний з «історичною освітою». На його думку, людина має розуміти, що кожна подія важлива у своєму унікальному сенсі та її значенні для окремої особи, а не тільки як частина історичного процесу: «існує... такий ступінь розвитку історичного почуття, який завдає великої шкоди для всього живого та врешті-решт призводить до його загибелі, хоч це окрема людина, чи народ, чи культура».²⁵ Знову бачимо продовження протиставлення аполонійного (в даному випадку — «об'єктивно» історичного) діонісійному (суб'єктивному, особистому, неісторичному). Важливо, що Ніцше виділяє неісторичне та над-історичне світосприйняття. Перше означає, що людина перебуває повністю у події та не бажає оцінювати її з точки зору історичної перспективи. Друге ж — це здатність бути поза подією та бачити історію перебуваючи над нею, ніби зупинивши час, внаслідок чого «світ у кожному окремому мить ніби зупиняється і стає завершеним».²⁶

Для реалізації творчого потенціалу, на думку Ніцше, необхідна атмосфера ілюзії: «тільки в любові, тільки осяяний ілюзією кохання може творити людина, тобто тільки в безумовній вірі в досконалість та правду. В кожного, кого позбавляють можливості любити безумовно, цим підрізаються в корені його сили: він має зав'язнути, тобто зробитися безчестивим».²⁷ Таким чином, «абсолютність особистості проявляється через її здатність говорити рішуче «ні!»

²⁵ Ницше Ф. О пользе и вреде истории для жизни / Фридрих Ницше // Сочинения в 2 т. Т. 1 / Фридрих Ницше; Пер. с нем.; Сост., ред. и авт. примеч. К. А. Свасьян. — М.: Мысль, 1990. — С. 163

²⁶ Там само — С. 167

²⁷ Там само — С. 217

недосконалості та неправді світу, через здатність віднаходити в собі ідеал досконалості і правди, — хай навіть лише «ілюзорний», але прийнятий безумовно та абсолютно, наперекір грубій фактичності світу явищ».²⁸

Цікаво, що для Ніцше поняття «егоїзму» має радше протилежний до загальноновживаного зміст. В цій статті та інших роботах егоїзм для нього — це ствердження абсолютності кожної особистості та її відповідальності за себе та світ навколо. Таким чином егоїзм, якщо його використовувати правильно, неочікувано веде до самопожертви заради великої цілі — величчя особистості, яка, у свою чергу, має стати корисною для суспільства. «... для чого існує окрема людина — ось про що ти маєш спитати самого себе, і якби ніхто не зумів дати тобі відповіді на це, то ти маєш спробувати знайти виправдання своєму існуванню, а *posteriori*, ставлячи собі самому відомі задачі, відомі цілі, відоме «зادля», високе та благородне «заради». Нехай на тебе на цьому шляху чекає навіть загибель — я не знаю кращого життєвого жеребу, аніж загинути від великого та неможливого...».²⁹

Твори другого періоду творчості філософа все ще містять тему розкриття унікальності кожної особистості та нескінченної творчої енергії людини, проте вона поступово відтісняється більш яскравими ідеями, які, тим не менш, базуються на ній. Наприклад, у «Людському, надто людському» він пише: «У кожного є хороший день, коли він віднаходить своє вище Я; і істинна людськість вимагає, аби кожного оцінювали лише за цим станом, а не за буденністю залежності та рабства... Але самі люди доволі по-різному ставляться до цього свого вищого Я та часто є лише лицедіями самих себе, оскільки вони пізніше постійно наслідують тому, чим вони були у ці найвищі миті. Інші живуть у страху та покорі перед своїм ідеалом та хотіли би відректися від нього: вони

²⁸ Евлампиев И. И. Человек и его будущее в философии Ф. Ницше [Электронный ресурс] / И. И. Евлампиев // Становление европейской неклассической философии во второй половине XIX — начале XX века / Издательство Санкт-Петербургского университета, 2008. — Режим доступа до ресурсу: <http://philosophy.spbu.ru/userfiles/rusphil/4.pdf>

²⁹ Ницше Ф. О пользе и вреде истории для жизни / Фридрих Ницше // Сочинения в 2 т. Т. 1 / Фридрих Ницше; Пер. с нем.; Сост., ред. и авт. примеч. К. А. Свасьян. — М.: Мысль, 1990. — С. 218

боятися свого вищого Я, тому що, одного разу заговоривши, воно говорить вимогливо».³⁰ Навіть у «Так казав Заратустра» можна побачити переконання Ніцше в абсолютній унікальності окремої людини та необхідності її розкрити в єдності душі і тіла, коли Заратустра звертається до «тих, хто зневажає плоть»: ««Я»,— кажеш ти і дуже пишаєшся цим словом. Та ще більше за нього те, у що ти не хочеш вірити,— твоя плоть з її великим розумом; вона не каже «я», а творить його...Свідомість та розум — тільки знаряддя та іграшки; за ними стоїть ще власна суть. Суть шукає й очима свідомості, прислухається й вухами духу. Суть завжди прислухається і шукає — порівнює, підкоряє, завойовує, руйнує. Власна суть владарює і є володарем навіть над «я». За твоїми думками і відчуттями, брате мій, стоїть могутній повелитель, незнаний мудрець — його звати «твоя власна суть». У твоїй плоті живе вона, вона і є твоя плоть».³¹ В данному випадку «власна суть» є підсвідомою повнотою особистості, в якій нема різниці між душою і тілом, і яка повністю визначає всі рухи та прагнення душі й тіла.

Так, Ніцше справді каже, що людина має бути подолана на шляху до надлюдини, про яку ми поговоримо у наступному підрозділі, проте він має на увазі подолання людини самою ж людиною, тобто розкриття у людині її ж вищого рівня розвитку, що вже був в неї потенційно закладений, за рахунок розкриття все цієї ж необмеженої творчої енергії, що міститься в її «суті». Для когось може здатися, що Ніцше — «антигуманіст», оскільки він пише про те, що людина не так вже далеко відійшла від тварини на еволюційному шляху до надлюдини, проте це варто розуміти метафорично, і в цьому сенсі Ніцше є радше «надгуманістом», адже звертаючись до необмеженої творчої енергії, закладеній в людину, він стверджує людську абсолютність у самому бутті. По суті ж ми бачимо, що Ніцше ставить безжалісно саме до «видимості», зовнішньої форми,

³⁰ Ницше Ф. Человеческое, слишком человеческое / Фридрих Ницше // Сочинения в 2 т. Т. 1 / Фридрих Ницше; Пер. с нем.; Сост., ред. и авт. примеч. К. А. Свасьян. — М.: Мысль, 1990. — С. 480

³¹ Ніцше Ф. Так казав Заратустра / Фрідріх Ніцше // Так казав Заратустра; Жадання влади / Фрідріх Ніцше; Пер. з нім. А. Онишка, П. Тарашука.. — К.: Основи, Дніпро, 1993. — С. 33

того, чим людина лише прикидається, адже через цю «видимість» не може пробитися внутрішня повнота, абсолютне, яке потенційно там міститься та може бути розкрито через перемогу над зовнішнім³² (ніби ця зовнішня «видимість» каже абсолютному: «Тільки через мій труп!«).

«Я люблю тих, котрі живуть не інакше, як приречені на загибель: адже вони ступають по ливі... Я люблю не тих, хто насамперед шукає за зірками підстави загинути чи стати жертвою, а тих, хто жертвує себе світові, щоб світ колись належав надлюдині»³³. Тут принесення себе в жертву є все тим же «подоланням» емпіричної обмеженості через розкриття в собі абсолютного засновку своєї обмеженої особистості, але тепер сюди додаються ще й розкриття в собі абсолютного засновку буття всього світу.³⁴

Подібну пропозицію Ніцше висуває ще у «Людському, надто людському»: «Ми бачимо всі речі крізь людську голову та не можемо відрізати цієї голови; але між цим все ще зберігає силу питання: що залишилося би від світу, якщо відрізати голову?»³⁵ Дана думка Ніцше викликає багато непорозумінь в тих, хто не бачить її глибини, адже для них це всього лише продовження Ніцшевих протестів проти моралі, релігії та метафізики, якими ми послуговуємося для пояснення та оцінки світу явищ, даного нам непорушно. Проте така інтерпретація є поверхневою, оскільки Ніцше має на увазі залежність цього самого світу явищ у тій формі, у якій ми його щоденно сприймаємо, від людини, тобто від нашої суб'єктивності. «Завдяки тому, що протягом тисячоліть ми дивилися на світ з моральними, релігійними, естетичними зазіханнями, за

³² Див. Евлампієв І. І. Человек и его будущее в философии Ф. Ницше [Електронний ресурс] / І. І. Евлампієв // Становление европейской неклассической философии во второй половине XIX — начале XX века / Издательство Санкт-Петербургского университета, 2008. — Режим доступа до ресурсу: <http://philosophy.spbu.ru/userfiles/rusphil/4.pdf>

³³ Ніцше Ф. Так казав Заратустра / Фрідріх Ніцше // Так казав Заратустра; Жадання влади / Фрідріх Ніцше; Пер. з нім. А. Онишка, П. Тарашука.. — К.: Основи, Дніпро, 1993. — С. 13

³⁴ Див. Евлампієв І. І. Человек и его будущее в философии Ф. Ницше [Електронний ресурс] / І. І. Евлампієв // Становление европейской неклассической философии во второй половине XIX — начале XX века / Издательство Санкт-Петербургского университета, 2008. — Режим доступа до ресурсу: <http://philosophy.spbu.ru/userfiles/rusphil/4.pdf>

³⁵ Ніцше Ф. Человеческое, слишком человеческое / Фридрих Ницше // Сочинения в 2 т. Т. 1 / Фридрих Ницше; Пер. с нем.; Сост., ред. и авт. примеч. К. А. Свасьян. — М.: Мысль, 1990. — С. 243

сліпим потягом, з пристрасстю чи страхом, достатньою мірою насолодилися безчинством нелогічного мислення, — цей світ поступово став настільки дивовижно строкатим, жахливим, значним та одухотвореним, він набув барв, — але ми самі були його колористами; людський інтелект змусив явища з'явитися та вніс свої помилкові погляди до речей. Пізно, надто пізно — він схаменувся; і тепер світ досвіду та річ у собі здаються йому настільки безумовно різними та відокремленими, що він відкидає умовивід від першого до другої, або ж грізною таємничо вимагає відмови від нашого інтелекту, від нашої особистої волі — щоб тим самим дійти сутності, щоб стати подібним до цієї сутності... З усіма цими поглядами колись рішуче впорається постійний та завзятий процес науки, який колись відсвяткує свій найвищий тріумф в історії походження думки, і результат, якого він дійде, можливо, буде зведений до наступного: те, що ми тепер називаємо світом, є результат безлічі оман та фантазій, які поступово виникли у загальному розвитку органічних істот, зрослися між собою і тепер ми їх наслідуємо, як зібраний скарб усього минулого — як скарб, — бо на ньому лежить цінність нашої людськості.³⁶

Звичайно, неможливо говорити про людину в філософії Ніцше і не зупинитися на одному з центральних концептів філософа — волі до могутності. Жиль Делез відзначає, що для Ніцше в цьому контексті принциповою є відмінність між двома фундаментальними «силами»: активними, що діють, та реактивними, що протидіють. Через те, що в повсякденному житті та культурі панує прагнення до постійності, до чогось середнього і сірого, відкидання нестандартного та нового (неймовірно, що зараз, в епоху глобалізації та відкритості всього світового різноманіття для кожного, ця проблема досі залишається актуальною), реактивні сили перемагають. Проте все, що відбувається в житті та культурі, з'явилося та стало можливим саме завдяки активним силам, без яких неможлива творчість та самопожертва заради створення абсолютно нового. Саме тому воля до могутності для Ніцше стає

³⁶ Там само — С. 248-249

головним поняттям (і ми наполягаємо саме на «могутності», аби не домішувати до цього поняття буденне, зіпсоване розуміння «влади»): «Воля до могутності — це зовсім не те, що воля прагне панування. В цьому випадку ми підпорядковуємо волю встановленим цінностям».³⁷ Таким чином, воля до могутності проявляється у необмеженому прагненні створювати та віддавати (на відміну від нашого повсякденного спостереження проявів волі до влади у поведінці тих, хто прагне політичної влади).

Варто зазначити, що у «волі до могутності» Ніцше існують два виміри, в яких її можна розуміти: більш поверхневий біологічний сенс та глибокий метафізичний.

Перший, біологічний рівень фактично відображає боротьбу біологічних організмів за виживання, і прагнення до здобуття могутності (влади) задля вищих шансів на не просто виживання, а більш комфортне подальше життя. Таке прочитання не можна вважати взагалі хибним, адже Ніцше, розуміючи важливість привернення уваги читача, таким чином робить ексцентричну заяву, яка зможе викликати суперечки навколо Ніцшевого твору — такий собі піар хід. Швидко згадаємо про Ніцшеві суперечки з Дарвіном стосовно еволюційної теорії: на думку Ніцше, Дарвін був неправий в тому, що виживає найсильніший та найпристосованіший, адже тоді ми могли би бачити цей прогрес у людині, у її будові та здатностях, вона мала б бути сильнішою зараз, ніж на попередніх стадіях. Розчарований у людях Ніцше вважає, що виживають ті, хто через свою слабкість розвинув у собі кращу здатність ховатися, не виділятися, не кидатися в очі, адже так вони не провокують хижаків на атаку. Так ми отримали те, що маємо зараз: величезну кількість людей на планеті, які підганяють себе під середні показники, аби бути прийнятими у колектив, без якого не змогли би вижити. Проте тут бачимо момент, який здається нам, жителям ХХІ сторіччя, не врахованим у аргументах Ніцше, а саме — технічний прогрес. Адже техніка,

³⁷ Делёз Ж. Ницше / Жиль Делёз; Пер с фр., послесловие и коммент. С. Л. Фокина. — СПб.: Аксиома, Кольна, 1997. — С. 35

якщо її розглядати як спосіб розширення людських можливостей, і стала тим еволюційним «посиленням» людини, хоч і неприродним, зовнішнім, навіть екстра. І саме завдяки кооперації людей, які відчували, що не мають достатньої фізичної сили протистояти умовним ворогам, став можливим цей науково-технічний прогрес, який компенсує всі людські слабкості. Отже, правими у даному питанні виявилися обидва — і Дарвін, який казав про виживання найпристосованіших (адже люди, хоч і штучно, але розширили коло тих, хто виживає, за допомогою зовнішніх пристосувань) і Ніцше, який зауважив, що самі собою людські істоти з часом стають лише усередненішими (бо, як ми бачимо, зараз немає нагальної потреби у фізичній чи навіть психічній надмірній силі, хоч вони й можуть привести до успіху, а найменш сильні можуть зрівнятися із хоча б середнім рівнем через техніку).

Повертаємося до «волі до могутності». Другий рівень її розуміння — такий, про який пише Делез, і який є глибшим та вірнішим способом прочитання філософії Ніцше. «Воля до могутності — це невикорінна, пов'язана з найглибшою основою людської особистості, потреба бути абсолютним творчим центром буття».³⁸ Ніцше не каже про це прямо тому, що в його час існуюча філософська традиція унеможлиблювала розуміння цього принципу не через покладання певного метафізичного «гаранта» абсолютності — як-от абсолютного суб'єкта, абсолютного духа, Бога — який нівелює значення окремої особистості. Тому йому доводиться використовувати термінологію, яка б максимально відверто давала зрозуміти, що Ніцше до цієї філософської традиції не належить, він прагне її руйнації, і хай навіть про нього краще думають, що він примітивний та підлітково-максималістичний нігіліст, аніж що він є типовим представником свого часу.

До речі, про нігілізм. Всупереч популярній думці, Ніцше жорстко критикує нігілізм, звинувачуючи його у всьому негативному в розвитку європейського

³⁸ Евлампиев И. И. Человек и его будущее в философии Ф. Ницше [Електронний ресурс] / И. И. Евлампиев // Становление европейской неклассической философии во второй половине XIX — начале XX века / Издательство Санкт-Петербургского университета, 2008. — Режим доступа до ресурсу: <http://philosophy.spbu.ru/userfiles/rusphil/4.pdf>

людства. «Нігілізм — це панування негативних, пасивних сил у людині та культурі, свято заперечення у волі до могутності. Це тріумф «рабів», тріумф слабких та немічних — тих, хто не здатен до творчості та самопожертви, — тих, хто віднімає силу в сильних та панує над ними».³⁹ Делез виділяє три основних етапи нігілізму: «злопам'ятство» (проекція провини за свої недоліки та нездатності на інших), «нечиста совість» (гостре переживання власної провини за свою слабкість) та аскетичний ідеал (система вимог до життя, які призводять до його заперечення, — воля до ніщо). Два останніх етапи, на думку Ніцше, втілені в християнстві, яке він також, як відомо, нещадно піддає критиці, і через християнство стали найбільш впливовими в європейській цивілізації.⁴⁰ Останнім же етапом генези нігілізму в філософії Ніцше, на думку Делеза, є «остання людина», про яку докладніше поговоримо у третьому підрозділі цього розділу.

Звісно ж, важливою формою нігілізму є «смерть Бога», адже вона означає відмову від усієї системи вищих цінностей, що підкоренням людини заважали їй розкрити своє творче призначення. Внаслідок «смерті Бога» відбувається заміна попередньої (релігійної) системи вищих цінностей людською, тобто тепер важливими стають особисті, емпіричні критерії оцінки цінностей: щастя, ефективність, користь, тощо, які, в свою чергу, також пригнічують в людині її творче начало.

Незважаючи на важливість людської особистості, Ніцше завжди дуже критично ставився до сучасної йому природничій антропології через свою недовіру до антропоцентризму (адже людина, як ми пам'ятаємо, має бути подолана). »... ми усуваємо від себе марнославне почуття, яке і тут могло б проявитися: що людина є великою прихованою метою розвитку тваринного світу. Вона зовсім не вінець творіння, кожна істота поряд з нею стоїть на однаковому рівні досконалості... Стверджуючи це, ми стверджуємо ще більше:

³⁹ Евлампиев И. И. Человек и его будущее в философии Ф. Ницше [Электронный ресурс] / И. И. Евлампиев // Становление европейской неклассической философии во второй половине XIX — начале XX века / Издательство Санкт-Петербургского университета, 2008. — Режим доступа до ресурсу: <http://philosophy.spbu.ru/userfiles/rusphil/4.pdf>

⁴⁰ Див.: Там само.

людина, взята відносно, є найбільш невдалою твариною, найхворобливішою, що відхилилася від своїх інстинктів найнебезпечнішим для себе чином, — але, звичайно, з усім цим і найцікавішою!». ⁴¹ Читаючи такий опис людини від Ніцше, ми ніби спостерігаємо, як він малює автопортрет, адже «Антихриста» Ніцше писав уже в ті роки, коли його власна хвороба пройшла точку неповернення, і він, очевидно, відчував щось між «злопам'ятством» та «нечистою совістю» — суміш ненависті до себе через свій стан та звинувачення в ньому всіх інших, усе людство одразу. Проте хворобливість людей для Ніцше полягає ще в тому, що вони наділені людським розумом, який заважає їм жити інстинктами, але оскільки цей розум ще незрілий, то він не може досягти своєї творчої сили, і людина змушена замість інстинктів підкорятися соціальним (культурним, релігійним) устоям, перетворюючись на маріонетку, що навіть гірше за тварину.

Саме через таку невдоволеність долею, собою та усіма іншими, Ніцше, на думку Карла Ясперса, і шукав розраду в думках про істот іншого типу — спочатку про богів, а потім і про надлюдей, до яких ми й переходимо.

2.2. «Надлюдина» у філософії Ніцше

Для розумінні даної концепції варто, передусім, зазначити, що термін «надлюдина» існував до Ніцше у різних версіях: концепт *hyperanthropos* може бути знайдений у давніх творах Люциана, німецькою слово *Übermensch* раніше за Ніцше вживали Г. Мюллер, Й. Г. Гердер, Новаліс, Гейне та Гете у «Фаусті». Р. В. Емерсон використовував термін Над-Душа, який також вплинув на ідею надлюдини Ніцше. ⁴²

У жодному зі своїх творів філософ не давав чіткого «словникового» визначення надлюдині, а, як експерт з філології, використовував переважно

⁴¹ Ніцше Ф. Антихристиянин [Електронний ресурс] / Фрідріх Ніцше. — Львів: Самвидав, 2003 — 63 с. — Режим доступу до ресурсу: <http://philosophy.spbu.ru/5939/10990/10992/10993?print>.

⁴² Див.: Cybulska E. Nietzsche's *Übermensch*: a glance behind the mask of hardness / Eva Cybulska. // Indo-Pacific Journal of Phenomenology. — 2015. — №15 (1). — P. 1-2

метафоричну мову, аби дати змогу читачеві інтерпретувати це поняття по-своєму, і водночас додати містичності цьому концепту: «Ось що скажу я вам про надлюдину! Надлюдина — це сенс світу. І нехай ваше жадання скаже: хай надлюдина стане сенсом світу!.. Дивіться, я розказую вам про надлюдину: вона і є та блискавка, вона — те шаленство... Дивіться, я передвісник блискавки і важка краплина із хмари, але ім'я тої блискавки — надлюдина... Я хочу навчити людей сенсу буття Той сенс — надлюдина — блискавка з темної хмари людства».⁴³

Леонард Роббінс писав про особисті причини такої містичності та метафоричності філософа: «Велика частина того, що так зачаровує — а також заплутує — у Ніцше, полягає в тому, що він починає з досить нездорової психологічної позиції і аналізує принаймні певні елементи цієї позиції з дійсно надзвичайною прозорливістю і дотепністю... його аналіз проходить неоднозначно. Безжалісна самооцінка служить також захистом; сам Ніцше стоїть десь позаду, недоторканий: його розум слугує буфером. Цей метод аналізу дає йому відчуття переваги, яке є хибним, і він це знає (це частина його розуміння), але на практиці він здається нездатним його заперечувати. Саме це є причиною бурхливих підйомів і падінь Заратустри, тих дивних заратустровських поворотів і викривлень».⁴⁴

Як вже було зазначено в даній роботі, Ніцше критикував сучасну йому людину та християнську гуманність, що «викривляє її масштаб». Неприязнь Ніцше спрямована на образ людини, нав'язаний суспільною мораллю, на «стадну» людину. Такою людиною керують лише інстинкти, проте вона добре пристосована до життя. При цьому людина програє тваринам у тому, що її розум заважає інстинктам, адже він ще не розвинувся настільки, аби гармонійно існувати в людині, людина — тварина, що хворіє незрілим розумом. Єдине, що

⁴³ Ніцше Ф. Так казав Заратустра / Фрідріх Ніцше // Так казав Заратустра; Жадання влади / Фрідріх Ніцше; Пер. з нім. А. Онишка, П. Тарашука.. — К.: Основи, Дніпро, 1993. — С. 11-19

⁴⁴ Robbins L. Zarathustra and the magician or, Nietzsche contra Nietzsche: some difficulties in the concept of the Overman / Leonard Robbins. // Man and World. — 1976. — №9 (2). — P. 179

втішає Ніцше, — це віра в те, що людина є лише проміжним, перехідним етапом між твариною та надлюдиною. «Людина — це линва, напнута між звіром і надлюдиною...».⁴⁵ Філософ наполягає на тому, що людина має бути подолана надлюдиною.

Під надлюдиною Ніцше має на увазі саме новий, інший етап розвитку людини, а не героїв минулого (хоча Ніцше захоплювався такими видатними персонажами, як Наполеон, Гете, Геракліт) чи вищий ступінь із вже існуючих людей. Це корелює з еволюційною теорією, проте не повторює погляди її засновника, Чарльза Дарвіна (про ставлення Ніцше до Дарвінівської теорії ми вже писали вище в даній роботі). Цікаво, що Дарвін теж мав спроби заглядання в майбутнє після того, як вибудував приблизний ланцюжок минулих етапів розвитку живих істот, але скептично ставився до ідеї продовження еволюції від людини до надлюдини. Для нього людина була останньою, найвищою еволюційною ланкою, з чим, як ми вже зазначали, не погоджувався Ніцше. При цьому для Ніцше надлюдина не є якоюсь біологічно новою істотою, тож не може бути “виведена” селекційно (так-так, ані євгеніка, ані інші форми расизму та нацизму не допоможуть).

У певному сенсі надлюдина — це інший стан людини, яка шляхом зміни свого ставлення до себе і до світу, зміни свого способу мислення та життя досягла чогось схожого на просвітлення, або буддистської нирвани. З буддизмом вчення Заратустри також схоже й тим, що і там, і там, до «нірвани» (вищого стану) можна дійти лише самотійно. «... Заратустра принципово відмовляється допомагати іншим нести цей тягар... Хоча він і може хотіти представити своїм учням відповідні філософські уявлення, щоб підготуватися до надлюдини, сама природа цього квесту означає, що вони повністю відповідальні за його проходження. Це твердження цікавим чином демонструє, як Заратустра вперто

⁴⁵ Ніцше Ф. Так казав Заратустра / Фрідріх Ніцше // Так казав Заратустра; Жадання влади / Фрідріх Ніцше; Пер. з нім. А. Онишка, П. Таращука.. — К.: Основи, Дніпро, 1993. — С. 13

відмовляється надавати втішні ілюзії чи благородну брехню в якості допомоги людям у переживанні екзистенційної боротьби надлюдини». ⁴⁶

Важливо зазначити, що надлюдина для Ніцше не є чимось божественним, хоч і може здатися богоподібною за описом, бо не потребує для свого «народження» нічого, окрім, власне, самої земної людини. На думку філософа, єдина перевага людини над богами полягає в тому, що їй є куди рости та розвиватися, вона не ідеальна, але може постійно покращуватися на постійному шляху до ідеалу, адже ідеал не може бути досягнутий. Проте людина має пройти складний шлях, аби перевищити себе. Якщо людина не може досягти того, що треба, потрібно перестати бути просто людиною, і вийти на новий рівень буття.

У главі «Про три перетворення духу» Ніцше у особі Заратустри описує процес перетворення духу на верблюда, лева та дитину як три етапи, що належить пройти людині. Спочатку дух людини нагадує верблюда, який навантажений обов'язками та іншими соціальними тягарями, пригнічений ними. І хоча для того, щоб прожити все життя таким верблюдом, треба бути виносливим та стійким, але якщо людині бракує волі до могутності, вона не зможе вирватися з такої ролі — раба, сірої маси, транспортного засобу для інших, хто вищий духом. Наступний рівень — лева, який намагається побороти дракона на ім'я «Ти повинен» своїм «Я хочу». Дракон тут уособлює тисячолітні цінності, які сіра маса верблюдів несе на своїх горбах, вважаючи непорушними, а завдання лева — вибороти собі свободу для майбутнього творення нових цінностей, таким чином переступивши через те, що йому самому здавалося найціннішим на попередньому етапі. Третє перетворення духу — із лева на дитину — символізує початок з чистого аркуша. Всі попередні переконання мають бути переборені духом, він має звільнитися від усього старого, щоб по-новому поглянути на світ та мати змогу створити ті нові цінності, свободу для яких виборів лев. Образ дитини взятий Ніцше від Геракліта, який любив тікати до дітей і говорити, що

⁴⁶ Auweele D. V. Noble lies and tragedy in Nietzsche's Zarathustra / Dennis Vanden Auweele. // International Journal of Philosophy and Theology. — 2013. — №74 (2). — P. 129-130

«вічність нагадує дитину, яка бавиться намистом, перекладаючи з місця на місце, перебирає його у руках»⁴⁷, тому на третій стадії дух перетворюється на безпосередню та невимушену дитину, творця нового світу.

Професор Якоб Голомб у своєму есе задався питанням, чи можливо насправді стати надлюдиною, особливо враховуючи Ніцшеву теорію про вічне повернення. На його думку, надлюдина не може вижити у суспільстві, адже вона не просто не пристосована до нього, а відріклася від самих принципів існування людського суспільства. Тож, оскільки надлюдина є водночас недосяжною і «неживучою» (справді, у живучості Ніцше «звинувачував» останню людину, яка є протилежністю надлюдини), то сенсу в тому, щоб закликати людину прагнути до самоперевершення і трансформування у надлюдину, не можна. Більше того, у «Шопенгауер як вихователь» Ніцше пише, що якщо ми стикаємося з непереборною перепорою між нашими найбажанішими ідеалами та нашими людськими, надто людськими Нами та обставинами, наша мотивація досягнути цих ідеалів зменшується. Тому Голомб вважає, що закликати до того, що за визначенням не є реальним, просто не має сенсу. Це, на його думку, і стало головною причиною суперечок щодо причин Ніцше вводити такий недосяжний та екзистенційно непрактичний ідеал.⁴⁸

Ми, натомість, вважаємо, що сумнівна реалістичність досяжності стану надлюдини зумовлена самим задумом автора, адже «Так казав Заратустра» за формою та стилем схожа на збірку притч, релігійну книгу, і взагалі Заратустра оригінально є засновником зороастризму, пророком, тож і в Ніцше він є пророком, хоча вже іншої теорії. Ніцше любляв використовувати зброю інших людей проти них самих, тому для донесення своїх поглядів вибрав більш звичну для вірян, незалежно від їхньої релігії, форму, відносно зрозумілі образи, та додав до них трохи художності, метафоричності, та шокуючих висловлювань у

⁴⁷ Лютий Т. В. Фрідріх Ніцше. Філософ інтелектуальної провокації [Електронний ресурс] / Т. В. Лютий — Режим доступу до ресурсу: <https://aristocrats.fm/fridrih-nitsche-filosof-intelektualnoyi-provokatsiyi/>

⁴⁸ Див.: Golomb J. Can one really become a «free spirit par excellence» or an Übermensch / Jacob Golomb // The Journal of Nietzsche Studies. — 2006. — №32. — P. 22

своєму стилі. Як недосяжний неіснуючий Рай, прагнути до якого людей закликає християнство, так і недосяжна надлюдина, проте це не має завадити читачеві сприйняти надлюдину як те, до чого варто нескінченно прагнути, як асимптоту гіперболи.

2.3. «Остання людина» у філософії Ніцше

Концепція останньої людини вперше була описана Ніцше в «Так казав Заратустра». Заратустра вирішує вийти з пустелі до народу та звернутися до нього з метою спровокувати викид енергії волі, яка дозволить створити надлюдину. Заратустра намагається розбудити творчі потенції людей звертаючися до їхньої пихи, через підбурення в них гордості зневаги, адже зневага, на його думку, є найефективнішим стимулом для того, щоб якнайдалі відійти від того ганебного, що можна зробити тільки через самоперевершення. І для Заратустри найганебнішим з усього, що є на світі, є остання людина — безвольна, принижена, поневолена людина, що обирає насолоду своєю дріб'язковістю замість того, щоб героїчно боротися.⁴⁹

У 5 главі Заратустра надає свій опис останньої людини для міської юрби. Викладемо даний опис одразу, аби звертатися до нього надалі:

«Дивіться! Я показую вам останню людину.

«Що таке любов? Що таке творення? Що таке пристрасть? Що таке зірка?» — так запитує остання людина і кліпає очима.

Земля змаліла, і на ній вистрибує остання людина, роблячи все мізерним. Рід її незнищений, як земляні блохи; остання людина живе найдовше.

«Ми придумали щастя», — кажуть останні люди й кліпають очима.

Вони покинули краї, де було важко жити, бо їм забагалось тепла. Вони ще люблять ближнього і труться біля нього, бо хочуть тепла.

⁴⁹ Див.: Гранье Ж. Ницше / Жан Гранье; Пер. с фр. В. А. Чернышева. — М.: АСТ: Астрель, 2005. — С. 37-38

Хворіти й не довіряти — це, я на них, гріх, і ходять вони обачно. Тільки дурні ще спотикаються об каміння чи об людей!

Час від часу трошки отрути — будуть приємні сни. А в кінці багато отрути — для приємної смерті.

Вони ще працюють, бо праця — розвага. Одначе пильнують, щоб розвага їх не стомила.

Ніхто вже не стає ні бідним, ні багатим — і те, й те завдає надто багато клопоту. А кому ще охота владарювати? А кому ще охота коритися? І те, й те завдає надто багато клопоту.

Нема пастиря, є лише отара! Кожен хоче рівності, всі рівні, — хто має іншу думку, той сам іде в божевільню.

«Колись увесь світ був божевільний», — кажуть найхитріші й кліпають очима.

Вони розумні й знають усе, що було колись, отож насміхатися можна без кінця-краю. Вони ще сваряться, проте швидко миряться, щоб не завдати шкоди шлункові.

Вони мають свою невеличку втіху вдень, і мають свою невеличку втіху вночі — та здоров'я шанують.

«Ми придумали щастя», — кажуть останні люди й кліпають очима».⁵⁰

Тепер розберемо кожну характеристику останньої людини, дану Заратустрою. Перша з них — про нерозуміння останньою людиною суті таких понять, як любов, творення, пристрасть та навіть зірка. З неї ми робимо висновок, що остання людина не здатна відчувати справжню любов (бо для неї це занадто високе почуття), не здатна творити (розкрити та реалізувати свій творчий потенціал, про який так багато писав ранній Ніцше), не розуміє пристрасті (адже пристрасть межує з творчістю) та навіть не знає, що таке зірки (бо нащо цікавитися небесними тілами, якщо все життя проходить на землі).

⁵⁰ Ніцше Ф. Так казав Заратустра / Фрідріх Ніцше // Так казав Заратустра; Жадання влади / Фрідріх Ніцше; Пер. з нім. А. Онишка, П. Тарашука.. — К.: Основи, Дніпро, 1993. — С. 16-17

Далі Заратустра каже про те, що мізерність останньої людини заразна, адже собою вона спотворює та принижує все навколо. При цьому через те, що остання людина є уособленням того максимально усередненого, що, на думку Ніцше, й перемагає врешті-решт у боротьбі за виживання, просто максимально уникаючи та ховаючись від цієї боротьби та будь-яких фізичних загроз, вона живе довго та не може бути знищена (звичними способами, принаймні).

Останні люди вважають, що придумали щастя. Вірніше буде сказати, що вони переконали себе в тому, що їхній спосіб життя і є щастям. Проте останні люди не з тих, хто піддає сумніву звичні устрої, тож для них такий варіант щастя, швидше за все, є остаточним, а отже — єдиним, і іншого їм не треба. Ніцше дублює цю фразу, аби підкреслити, що навіть після висловлювання Заратустри про них вони не змінили б свою думку, і так само наївно, чи навіть безглуздо кліпали б очима, не розуміючи, чому, власне, від них цих змін очікують.

Остання людина не здатна вижити у важких умовах, бо це означає, що їй би довелося постійно вести боротьбу з кліматом, рельєфом чи фауною навколо, а це важко. До того ж, допоки існують теплі краї, де все життя — сієста, немає сенсу навіть думати про важкі умови. Любов до ближнього Ніцше згадав, аби показати, що останні люди (та подібні до них люди, яких ми можемо зустріти в нашому житті вже зараз) життєво потребують інших людей навколо. Не тільки для того, щоб розділити обов'язки в залежності від здібностей чи схильностей, але, в першу чергу, аби не перебувати наодинці з собою. Останнім людям нецікаво з собою, бо вони самі ж собі не можуть нічого запропонувати, окрім як відволіктися від жалюгідності свого існування на якусь розвагу. Тому останні люди переконують себе в тому, що потрібно любити ближнього — бо від далекого немає сенсу (він не може врятувати від перебування наодинці, принаймні не міг у XIX сторіччі), а любити себе особливо нема за що.

Наступна фраза знову ж таки наводить на думки про метафоричну автобіографічність даного твору для Ніцше, адже в ній знову проглядаються його комплекси через хворобливість. Проте в даному контексті він звинувачує останніх людей у надмірній обачливості, яка впливає все з того ж небажання

протистояти небезпеці. Але лише у протистоянні з небезпекою ми можемо розкрити в собі здатність протистояти самим собі, своїм слабкостям. Таким чином, уникаючи хвороб та каміння, остання людина уникає ситуацій, в яких може розвиватися. Довіра людям є також доволі болючою темою для самого Ніцше, як ми побачили з його біографії, а тут вона перекликається з потребою останньої людини у заповненні простору навколо себе кимось ще, а для цього потрібно вміти довіряти тим, кого ти запустиш у власний простір. Ніцше ж розуміє, що довіра за замовчуванням ні до чого хорошого не призведе, тож висміює наївних останніх людей, яких чи то життя ще не покарало, чи вони не здатні провести роботу над помилками.

Отрутою, про яку йдеться далі, очевидно є алкоголь (або навіть наркотичні речовини). Останні люди не здатні насолоджуватися прекрасною повнотою цього світу, і водночас вони не вміють з гідністю переживати неприємні ситуації, що неодмінно трапляються серед цієї прекрасної повноти. Тому вони просто глушать свої емоції, заливаючи їх отруйним зіллям, адже цей спосіб у найближчій перспективі здається їм найменш витратним, а думати наперед (про наслідки для власного здоров'я в майбутньому, наприклад) — занадто важко. Врешті-решт, коли наслідки наздоженуть, можна бути підвищити дозу до смертельної і так само швидко та легко позбутися болю, причому назавжди.

Заратустра каже, що для останніх людей праця є розвагою, адже так вони переконують себе в тому, що є важливими. Це може бути складно зрозуміти вченому, лікарю, рятувальнику та викладачу в університеті, але варто згадати словосполучення «офісний планктон» — і все стає на свої місця. Окрім цього, праця зазвичай означає наявність колективу, який рятує від самотності, ну і, звичайно, зарплатню, яка, в свою чергу, дуже легко перетворюється на розваги. Проте остання людина не викладатиметься на роботі на повну. Вона знає, що якщо одного разу зробить максимум, то, по-перше, виділиться, чого робити не потрібно, а по-друге — наступного разу від неї очікуватимуть ще більшого, а це ще складніше. Тож остання людина просто відбуде робочий день за фіксовану

зарплатню, і це її влаштовуватиме, адже вона знає, що після роботи ще будуть сили на уникнення самотності та негативності.

З тих самих причин остання людина не хоче виділятися рівнем достатку. Мало того, що до неї буде прикута зайва увага та очікування, та ще й, знов-таки, для цього треба більше працювати. Або менше працювати, але тоді грошей менше, і життя складніше. Тож між докладанням великих зусиль на роботі та поза роботою остання людина обирає докладати рівно такі зусилля, щоб ні там, ні там не було занадто клопітно. Така ж ситуація з владарюванням та покорою: бути при владі занадто складно, адже це означає відповідальність за підвладних тобі людей, занадто велику як для людини, що прагне зменшити свою відповідальність навіть перед самою собою. Але й коритися остання людина не хоче, адже керівник має владу змінювати звичний спосіб життя останньої людини, а саме цього вона уникає.

Таким чином спільнота останніх людей перетворюється на отару, суцільну масу, де немає лідера, адже він і не потрібен, на їхню думку. Вони створили собі замкнений мікросвіт, де всі прагнуть до однакового — максимально можливої профанної насолоди за мінімальних необхідних жертв. Кожен, хто має іншу думку, є порушником устрою, тож його усувають, звинувачуючи попутно у божевільні. Дуже нагадує устрій кількох сумновідомих країн, одна з яких навіть не так давно панувала на цих самих землях, де ми зараз перебуваємо. До речі, розвал цієї країни демонструє нежиттєздатність такого устрою суспільства, але в часи Ніцше перед його очима ще не було такого прикладу.

Останні люди вважають, що саме вони — розумні й адекватні, праві у тому, як обирають жити. Для них все, що було раніше, — якесь божевільня, адже там і рівності не було, і треба було долати свої слабкості задля виживання (а це складно). Вони навіть пишаються, що саме вони, саме зараз — нормальні, бо в них абсолютно все — нормальне, середньостатистичне, посереднє. Поза їхнім маленьким світом здорового глузду як у часі, так і у просторі — хаос, божевільня, небезпека, складнощі. Адже знаючи, що вони перебувають у острівку стабільності, їм легше пережити будь-які недоліки їхнього життя.

Так, вони вважають себе найрозумнішими, хоча могли для власної освіти нічого не зробити, проте оскільки вони нормальні, а всі інші — божевільні, то не складно зробити висновок, що останні люди розумніші за тих, хто з'їхав з глузду. Проте через свою дурість вони сваряться, хоча можна було б дійти консенсусу аргументованим спокійним діалогом. Справа в тому, що для усереднення себе необхідно придушувати свої справжні емоції та прагнення (бо така вже людська психологія, а остання людина — все ще людина біологічно), які проходять внутрішню трансформацію та знову виходять назовні, проте у негативній формі та неконтрольовано. Проте сварки — це відходження від зразково-показового середнього сірого способу життя з нейтральним настроєм, до якого треба якнайшвидше повернутися, поки ніхто не помітив, тож останні люди миряться, і їм стає легше, бо вони знову у звичному ніякому стані.

Навіть у розвагах остання людина не хоче або не може бути надмірною, в тому числі тому, що надмірність шкодить здоров'ю, а хворіти — гріх. Тож невеличкої втіхи вдень їй достатньо, аби пережити цей день, отримавши свою мізерну часточку чогось хорошого, і так само вночі.

Перейдемо від метафор Заратустри та власних інтерпретацій до зрозумілої систематизації. Для розуміння концепту останньої людини можна виокремити кілька її характерних якостей. По-перше, остання людина прагне безпеки. Ніцше презентує останню людину як таку, що є поверненням до тваринного стану існування, в якому люди більш за все зацікавлені в безпеці як базовій потребі. По-друге, остання людина прагне гармонії. Вона є пацифістом та ненавидить будь-які воєнні чи соціальні конфлікти. Ніцше висміює це як «нікчемний тип благополуччя, про який мріють власники магазинів, християни, корови, жінки, англійці та інші демократи». По-третє, остання людина прагне рівності. Спільнота останньої людини не має розрізнення між сильним та слабким, лідером та послідовником. Особистість, індивідуальність сильно не бажана, а бути рівним групі є найвищим можливим досягненням. По-четверте, остання людина уникає ризику. Ніцше протиставляє останню людину надлюдині, яка сміливо шукає самонаповнення через прийняття ризиків, принесення жертв та

прийняття болі. Остання людина абсолютно уникає ризиків та боїться надлюдину. Тому спільноти останніх людей шукають придушення надлюдини в ім'я соціальної гармонії та уникнення ризиків. По-п'яте, остання людина нігілістична. Ніцше досліджує проблему нігілізму та як цивілізації впораються з ідеєю, що життя не має сенсу. Тож він визначає останню людину як єдиний можливий результат — спільнота просто запустить якусь ідею про безсенсовість життя та буде прагнути комфорту, стабільності та розваг. І нарешті, остання людина покладає примат держави. У спільноті останніх людей держава всемогутня, вона регулює усі аспекти життя, адже таким чином маса останніх людей може зняти з себе відповідальність за власні життєві вибори, переклавши її на безлику державу.

Тож остання людина фактично є анти-надлюдиною, адже вона суміщає всі ті якості, які надлюдина в собі більше за все прагнула перевершити. Остання людина жалюгідна, адже тримається за цей дикий, застарілий спосіб життя, за зону комфорту, перебуваючи в якій неможливо розвиватися. Остання людина егоїстична, але у найгіршому сенсі цього слова, адже вона діє навіть не задля своєї вигоди, але самим своїм існуванням гальмує прогрес, перехід на інший етап еволюції. «Остання людина чітко представлена у вигляді бовдура, остаточної «диванної картоплі», і Ніцше використовує це як попередження. Якщо ми не прагнемо бути «вищими», то станемо такими останніми людьми. Але, хоча Ніцше явно задумав надлюдину як вигадку, вірогідність приходу останньої людини, на його думку, була надто реальною».⁵¹

⁵¹Solomon R. What Nietzsche really said / R. Solomon, K. Higgins. — NY.: Schocken books, 2000. — P. 33

РОЗДІЛ III

СПРИЙНЯТТЯ, КРИТИКА, ІНТЕРПРЕТАЦІЇ

Ні для кого не є секретом, що Фрідріх Ніцше сприймається дуже неоднозначно, в тому числі й тому, що він сам цього певним чином прагнув. Він виділявся доволі ексцентричною манерою філософування, тож його твердження мали (та досі мають) широкий резонанс. У даному розділі ми розглянемо поширені помилки при інтерпретації Ніцшевих творів та гучних фраз. Оскільки нас цікавлять людина, надлюдина та остання людина, то серед усіх стереотипів ми розберемо лише ті, що пов'язані з даними концептами філософії Ніцше, або ж яким приписують такий зв'язок.

Багато хто вважає Ніцше провісником нацизму, а надлюдину — натяком на зверхність німецької нації над усіма іншими, адже до цього апелював сам Адольф Гітлер. Основна причина прив'язки Ніцше до гітлерівського режиму полягає в тому, що його сестра Елізабет передала Гітлеру незавершену та скопійовану нею ж самою з нотатків брата «Волю до влади», переконуючи, що він би підтримав політику фюрера, якби був живий. Такій точці зору сприяла також любов філософа до формулювань, що спонукають суспільство до дискусій через неоднозначну можливість трактування. Проте Генрі Ліхтенбергер зазначає, що вважати Ніцше фанатом ідеї домінування німецької нації — помилка, адже філософ не мав до німців особливої поваги: «Демократична суміш каст і рас в Європі породила напівварварство, де панує найбільш незвичайна плутанина, створюючи хаос сучасної душі, яка поєднує в собі найрізноманітніші елементи, запозичені з найрізноманітніших культур. «Ви, здається, зроблені з кольорів і паперів, склеєних разом», — говорить Заратустра цивілізованому; «Завіси, які приховують вас, — це різноманітність всього народу і всіх епох: і в ваших відносинах всі звичаї і всі переконання говорять з надмірним поспіхом і збентеженням. Якби можна було відірвати ваші завіси і драпірування, кольори і ставлення, — що залишилося б у його руках, якби не в кращому випадку — пугало?». Історичний сенс — це насправді нездатність бути самим собою, мати

стиль, єдність, «міру». Більше того, серед усіх народів всесвіту саме німці в найбільшій мірі страждають від цієї немочі. Вони знаходяться далі від ідеалу шляхетної раси, ніж всі інші. У них немає нічого, навіть їхня протестантська релігія, яка не є глибоко «плебейською». Християнська віра і християнська церква в ніцшевих очах є продуктом добровільної ілюзії, але вони є вражаючими творами за їх нещирість: показують дивовижно потужну і наполегливу волю у своєму твердому впливі. Він визначає християнство як «останню роботу Риму» і приписує переважну частину концепції та виконання цього колосального пам'ятника расам Півдня.⁵²

Більше того, Ніцше вважав себе поляком: «Мої пращури були польські дворяне (Нічки); мабуть, тип добре зберігся всупереч трьом німецьким «матерям». За кордоном мене зазвичай приймають за поляка; ще цією зимою я був у списку іноземців, що відвідали Ніцу, *comme Polonais*»,⁵³ і хоч останні кілька поколінь були народжені та проживали в німецьких містах, проте деякі дослідники зазначають, що історично в тих частинах сучасної Німеччини справді колись оселялися поляки. Нагадаємо також, що він провів майже все своє доросле життя поза Німеччиною в статусі особи без громадянства, тож філософ проголошував себе «хорошим європейцем» та нарікав на той факт, що його рідна мова — німецька.⁵⁴ А надлюдина взагалі не належить ані до німецької, ані, власне, до будь-якої іншої нації хоча б тому, що розділення за національною ознакою є занадто людським, а отже, має втратити значення на етапі відкидання всього минулого.

Інша претензія до Ніцше, що є однією з причин звинувачень у нацизмі, — антисемітизм. У Німеччини, як і в більшості християнських країн (мовчимо про мусульманські), своя довга історія несприйняття євреїв, передусім, з релігійних причин. Тож Ніцше зростав у оточенні антисемітів, та й релігійність його

⁵² Див.: Lichtenberger H. France and Germany judged by Nietzsche / Henri Lichtenberger; Transl. from Fr. by Sheldon Huggins. // The Philosophical Forum. — 2009. — № 40 (2). — P. 215

⁵³ Свасьян К. А. Фридрих Ницше: мученик познання / Фридрих Ницше // Сочинения в 2 т. Т. 1 / Фридрих Ницше; Пер. с нем.; Сост., ред. и авт. примеч. К. А. Свасьян. — М.: Мысль, 1990. — С. 5

⁵⁴ Див.: Solomon R. What Nietzsche really said / R. Solomon, K. Higgins. — NY.: Schocken books, 2000. — P. 19

батьків, очевидно, залишила певний відбиток у його сприйнятті юдеїв. Тому не дивно, що ще молодий студент Ніцше зацікавився темою зв'язку юдаїзму та християнства, а також роллю євреїв у розвитку західної моралі.

Ніцше дійсно мав змішані почуття до євреїв, проте на це більше вплинуло не його оточення, а те, що він розглядав християнство як відгалуження юдаїзму. Тобто, з одного боку, його критику євреїв можна сприймати як проекцію його ставлення до християн, а з іншого — таким чином він намагався показати християнським антисемітам, як вони виглядають з боку, як Заратустра намагався достукатися до народу своєю промовою про останню людину. Звичайно, неможливо не зазначити, що саме євреї для Ніцше є наочним прикладом ресентименту та творцями «рабської моралі». У «Генеалогії моралі» I:7 філософ звинувачує єврейський народ у тому, що вони в якості витісненої помсти за вигнання перевернули аристократичне рівняння цінності, де хороший, знатний, могутній, прекрасний, щасливий та боговозлюблений — це синоніми, зробивши хорошими та блаженними лише тих, ким раніше нехтували: слабких, бідних, невідомих, страждених, хворих та потворних, і проклянувши всіх могутніх. Іронічно, що з цієї єврейської ненависті до панів виросла, мабуть, найбільша з можливих любов до рабів — християнство, яке пропагандою перемоги народу, тобто колишніх рабів, плебеїв захопило світ, а також іронічно, що через дві тисячі років той переворот цінностей зіграв вже проти євреїв, яким закидають таємне керування світом. Правда, в частині I:16 все тієї ж «Генеалогії моралі» можна побачити навіть захоплення філософа тим, як євреям історично вдавалося з будь-яких протистоянь з панами (на прикладі гонінь у Римі) рано чи пізно вийти переможцями, адже, як ми бачимо, зараз рабська мораль (через християнство) панує і в Італії, і в багатьох інших країнах, які колись були зразками аристократизму, і всі вони поклоняються «трьом євреям та одній єврейці».⁵⁵

⁵⁵ Ніцше Ф. К генеалогии морали / Фридрих Ницше // Сочинения в 2 т. Т. 2 / Фридрих Ницше; Пер. с нем.; Сост., ред. и авт. примеч. К. А. Свасьян. — М.: Мысль, 1990. — С. 436

Тож антисемітизм справді був у житті Ніцше, проте або навколо його (особливо враховуючи погляди його сестри та її чоловіка), або у його працях як інструмент висміювання самих же антисемітів. Але сам він мав єврейських друзів, і тому не дивно, що в нього довгий час були проблеми у стосунках з сестрою, а своє захоплення антисемітом Вагнером він перетворив на розчарування, що стало рушійною силою для його подальшої творчості.

Інколи Ніцше закидають ще й те, що він був якщо не нацистом, то точно фашистом. Єдина риса, якою погляди Ніцше могли наштовхнути на такий умовивід — це все той же аристократизм, який також, з певними зауваженнями, властивий фашистській ідеології. Всі ж інші елементи фашизму піддавалися критиці з боку філософа, як і ледь не всі можливі політичні теорії: демократія, соціалізм, автократія, тиранія, олігархія, теократія, націоналізм, мілітаризм, расизм, нетолерантність та політична тупість будь-якої форми.⁵⁶ До того ж, важко уявити, як такий одинак, що очевидно з недовірою ставиться до людей взагалі, і водночас виступає за індивідуальність кожної особистості, може просувати ідею єднання людей в один уніфікований «пучок».

На різних етапах творчості в Ніцше можна було побачити натяки то на його схильність до лібералізму, то до авторитаризму, тому, зрештою, неможливо зробити жодних висновків про політичну позицію автора, окрім, хіба що, що він був взагалі проти політики як такої. У його ідеальному світі — світі надлюдей — кожен є лідером сам для себе, тобто бере і несе відповідальність за своє життя та всі свої дії, усвідомлює важливість розкриття свого творчого потенціалу та робить це без вказівок ззовні. Його особиста антиутопія, навпаки, складається тільки з останніх людей, які не мають жодного лідерства чи проактивної позиції, не здатні до створення, безпорадні, проте живучі. Тому проміжним, компромісним та реалістичним варіантом для Ніцше було б суспільство, в якому справжні, природні лідери, що ще не є надлюдьми, але прагнуть до самоперевершення, скеровують інших у даному напрямку, а ці інші,

⁵⁶ Solomon R. What Nietzsche really said / R. Solomon, K. Higgins. — NY.: Schocken books, 2000. — P. 20

усвідомлюючи, що не мають достатньо творчої енергії, йдуть за лідерами, аби допомогти їм у трансформації людства, ну або хоча б не заважають, а отже не є представниками гальмівних останніх людей.

Тепер поговоримо про хибні інтерпретації Ніцшевого ставлення до релігії, а саме — про його «ненависть» до християнства та атеїзм, який йому постійно приписують. Те, що Ніцше не любив християнство, а багато його властивостей та проявів викликали у нього суміш відрази та зневаги, — очевидно, тож безглуздо було б це заперечувати. Проте слово «ненависть» — дуже сильне та всеохопне, тож варто пояснити, чому його не можна застосовувати у цьому випадку.

Претензії Ніцше були спрямовані в першу чергу, як вже було сказано раніше, на християнську занадто рабську мораль та її сліпих послідовників. Він наголошував на тому, що християнська мораль — нігілістична, вона заперечує саме життя та людину в ньому. З цим складно сперечатися, оскільки християнство надає набагато більше значення потойбічному, життю після смерті (в Раю чи Аду), а в житті до смерті воно пропонує лише змиритися, коритися, страждати та любити ближнього, адже тільки такі стражденні, покорні і змиренні зможуть потрапити до Раю. Для християнства людське тіло, його інстинкти та задоволення — чужі, гріховні, а це суперечить самій людській природі. Людську природу не можна просто відкинути, але християнство закликає до її подавлення, що й веде до дисонансу між цим релігійним вченням та його втіленням на практиці. При цьому Ніцше навіть поважав тих небагатьох виняткових християн, які справді прожили у відповідності до того, у що вірили, та страждали за це. Небагатьох — тому що «по суті був тільки один християнин, і він помер на хресті».⁵⁷ Ну і очевидно, що з усіх цих причин Ніцше зневажав церкву, яка не просто пропагувала рабську мораль та поширювала її всім світом, але й додатково вульгаризувала її, адже послідовники церкви (послідовниками Христа

⁵⁷ Ніцше Ф. Антихристиянин [Електронний ресурс] / Фрідріх Ніцше. — Львів: Самвидав, 2003 — 63 с. — Режим доступу до ресурсу: <http://philosophy.spbu.ru/5939/10990/10992/10993?print>.

їх вже ніяк не можна назвати) в більшості своїй не розуміють навіть, у що вони вірять, і не намагаються відшукати у священних текстах глибокого сенсу, бо їх влаштовує те, що вони можуть трактувати Біблію на свою користь, підкріплюючи нею свої ганебні та небезпечні погляди. Можна сказати, що церква грає велику роль у перетворенні людей на останніх людей.

Йдемо далі, до питання атеїзму. Цей стереотип з усіх згаданих має під собою найбільше підстав. У «Ессе Номо» він сам називає себе атеїстом «за інстинктом» і каже, що навіть у дитинстві не приділяв концепту «Бога» уваги, вважаючи, що, мабуть, «не був для цього достатньо дитиною».⁵⁸ При цьому він був настільки переконаний у силі та могутності Бога (не дарма народився у сім'ї священика), що дійшов висновку, що саме Бог створив зло, як і добро. Подорослішавши, Ніцше змінив свою думку та зрозумів, що Бог скоріше жалюгідний, ніж могутній, якщо в нього немає кращого заняття за вислуховування однакових молитов своєї бездумної отари шанувальників. Тож Ніцше дійсно не можна назвати віруючим, але скоріше нетиповим атеїстом, який замість заперечення існування Бога відкидає приписувані йому позитивні якості. Можливо, колись Бог і справді був таким, як його зараз проголошують священики та віряни, проте саме ці священики та віряни і вбили того Бога, поставивши на його місце іншого, який більше задовольняв їхні низменні потреби.

Нарешті, останнє звинувачення Ніцше від критиків, яке ми розглянемо в даній роботі, стосуватиметься егоїзму. Тут ситуація схожа з Ніцшевим атеїзмом: він егоїст, і він це сам проголошує. Проблема лише в тому, що суспільство перебуває під сильним впливом християнської моралі, через що вважає егоїзм вартим засудження. Ніцше ж, навпаки, надає егоїзму позитивного значення, адже він поєднує в собі його концепти волі до могутності, індивідуальності кожної особистості, розкриття своєї творчої енергії. Той егоїзм, який пропагує Ніцше,

⁵⁸ Ніцше Ф. Ессе Номо / Фридрих Ницше // Сочинения в 2 т. Т. 2 / Фридрих Ницше; Пер. с нем.; Сост., ред. и авт. примеч. К. А. Свасьян. — М.: Мысль, 1990. — С. 708

відрізняється від загального уявлення про жалюгідну інфантильну нечемну поведінку, коли людина просто хоче здаватися важливішою за інших. Таке філософ також засуджує, але вважає, що в даному випадку про егоїзм тут і не йдеться. Для нього егоїзм — це самоповага, це розуміння власних потреб, це прагнення до більшого (а не вимагання його), це, врешті-решт, життя у відповідності до власної природи. Можна сказати, що всі вчинки, які ведуть до покращень у житті людини, є насправді егоїстичними, навіть якщо зовні більше схожі на самопожертву. Навіть ті ж самі християни, які настільки проти егоїстичної поведінки, насправді теж є егоїстами, адже їхні добрі вчинки мотивовані бажанням потрапити до Раю. Тож так, Ніцше був егоїстом та пропагував його, але не як універсальний закон, а як індивідуальні вчинки, що відповідають природі людини.

Отже, ми з'ясували, що з розглянутих закидів у бік Ніцше небезпідставними є ті, про які сам філософ зізнавався у своїх роботах, але навіть у цих випадках на його слова наклалося невірне розуміння сенсу, який він вкладав у свої слова. Хоча дивно було б звинувачувати читачів у такій інтерпретації його ідей, адже, по-перше, він сам не приховував, що хоче незрозумілим, як один з його філософських взірців — Геракліт. По-друге, він навмисне провокував дискусії навколо своїх творів, використовуючи гучні висловлювання для привернення уваги, адже за життя мав труднощі з видавцями, які не вважали за потрібне друкувати його книги. Звичайно ж, Ніцше, як і всі генії, також, відкрито чи потайки, бажав отримати визнання (і не соромиться так відверто це демонструвати у «Ессе Номо», де про це кричать навіть назви глав). Тому така особа, як Ніцше, завжди буде оточена аурою загадковості та неоднозначності, причому це стосується і його творів, і його вчинків, і просто подій із життя філософа. І хоча тема помилкових (інколи — катастрофічно помилкових) інтерпретацій ідеї та аспектів життя Ніцше є цікавою та гідною окремої книги, в даному розділі ми торкнулися лише тих небагатьох стереотипів, що найбільш пов'язані з його концептами людини, надлюдини та останньої людини.

ВИСНОВКИ

Підбиваючи підсумки проведеної роботи, можна сказати, що в результаті аналізу життєписів, дослідницької літератури та праць Фрідріха Ніцше автобіографічного характеру, нами були прослідковані передумови та причини появи концептів людини, надлюдини та останньої людини у творах філософа. До важливих чинників у формуванні цих та інших концептів відносяться історичні обставини, культурне середовище та власна життєва драма Ніцше: рання втрата батька, нестерпний фізичний біль від хвороб, що переслідували Фрідріха з досить молодого віку та вкрали у нього понад 10 останніх років, та несприйняття з боку оточення через його життєві погляди, яке через комплекси та ресентимент перетворилися на ідеалістичну гіперкомпенсацію. Також ми відзначили вплив творів Шопенгауера та спілкування з Вагнером на життя та творчість філософа. Ми з'ясували, що позиція Ніцше та навіть зміст деяких його ідей змінювалися в залежності від його внутрішнього стану за зовнішніх обставин, що зумовило, в тому числі, різницю у поглядах філософа на людину.

Спираючись на твори Ніцше, статті науковців та лекції з курсу «Філософія Ніцше» наукового керівника даної кваліфікаційної роботи Тараса Володимировича Лютого, ми окреслили бачення Ніцше людини на різних етапах його творчості та знайшли кореляцію з деякими подіями з життя філософа у відповідні проміжки часу. Також шляхом аналізу праці «Так казав Заратустра» та критичних статей ми визначили головні риси Ніцшевих концептів надлюдини та останньої людини, і через прослідковування зв'язків з іншими ідеями Ніцше спробували надати власне трактування та коментарі до деяких аспектів даних концептів.

Базуючись на отриманих у перших двох частинах роботи висновках та дослідницьких статтях, ми спростували поширені стереотипи, що стосуються як особистої позиції філософа, так і висловлених ним поглядів на людину та надлюдину, вказали на хибні засновки, що призводять до помилок при інтерпретуванні неоднозначних ідей Ніцше. Серед причин, що роблять

можливим таке помилкове трактування творів та окремих концептів філософа, ми виявили його містичність, метафоричність та навмисну провокативність як спосіб привернення уваги, які також пояснили через життєві обставини Ніцше.

Вважаємо, що завдання, поставлені у вступі до даної роботи, виконані, і мету досягнуто. Проте усвідомлюємо, що дана тема має потенціал до більш глибокого дослідження, яке, на жаль, не відповідає дозволеному обсягу для бакалаврської кваліфікаційної роботи, але, на щастя, може бути продовжене на магістерському та подальших рівнях. З тих же причин в рамках даної роботи не були охоплені всі важливі для розуміння Ніцшевих концептів людини, надлюдини та останньої людини моменти, проте це залишає простір для подальших досліджень.

Як було зазначено вище, неоднозначність та метафоричність творів Фрідріха Ніцше не дають змоги бути впевненими у трактуванні його ідей, проте нашою метою було, передусім, уникнути тих стереотипних підходів, які ведуть до катастрофічних наслідків. По цей день ми бачимо, що людей і захоплюють концепції філософа, і лякають, і обурюють, хоча більшість з цих людей знайома з Ніцше хіба що з його вирваних з контексту цитат у підписах під фото в інстаграмі. Однак, якщо поглянути з іншої точки зору, то той факт, що резонанс, викликаний шокуючими заявами Ніцше та сміливістю його ідей, не вгасає вже більше ста років, свідчить про те, що цей «безумний геній» досяг свого.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гранье Ж. Ницше / Жан Гранье; Пер. с фр. В. А. Чернышева. — М.: АСТ: Астрель, 2005. — 158 с. — (Cogito, ergo sum: «Университетская библиотека»).
2. Делёз Ж. Ницше / Жиль Делёз; Пер с фр., послесловие и коммент. С. Л. Фокина. — СПб.: Аксиома, Кольна, 1997. — 186 с. (XX век. Критическая библиотека).
3. Евлампиев И. И. Становление европейской неклассической философии во второй половине XIX — начале XX века [Электронный ресурс] / И. И. Евлампиев // Издательство Санкт-Петербургского университета, 2008. — 226 с. — Режим доступа до ресурсу: <http://philosophy.spbu.ru/5939/10990/10992/10993?print>.
4. Кебуладзе В. Окремі концепти філософування Фрідріха Ніцше / В. Кебуладзе, Т. Лютий // Філософська думка. — 2016. — № 6. — С. 143-144.
5. Лёвит К. От Гегеля к Ницше: Революционный перелом в мышлении девятнадцатого века. Маркс и Кьеркегор / Карл Лёвит; Пер. с нем. К. Лощевский. — СПб.: Владимир Даль, 2002. — 669 с. — (Серия «Мировая Ницшеана»).
6. Лютий Т. В. Ніцше. Самоперевернення / Т. Лютий. — К. : Темпора, 2016. — 978 с.
7. Лютий Т. В. Фрідріх Ніцше. Філософ інтелектуальної провокації [Електронний ресурс] / Т. В. Лютий — Режим доступу до ресурсу: <https://aristocrats.fm/fridrih-nitsshe-filosof-intelektualnoyi-provokatsiyi/>.
8. Марков Б. В. Человек, государство и Бог в философии Ницше / Борис Васильевич Марков. — СПб.: «Владимир Даль», 2005. — 788 с.
9. Ницше Ф. Несвоевременные размышления: Шопенгауэр как воспитатель [Электронный ресурс] / Фридрих Ницше; Пер. с нем. Семена Франка. — 2015. — Режим доступа до ресурсу: http://az.lib.ru/n/nicshe_f/text_1874_schopenhauer_als_erzieher.shtml.

10. Ницше Ф. Сочинения в 2 т. Т. 1. Литературные памятники / Фридрих Ницше; Пер. с нем.; Сост., ред. и авт. примеч. К. А. Свасьян. — М.: Мысль, 1990. — 829, [2] с, 1 л. портр.
11. Ницше Ф. Сочинения в 2 т. Т. 2 / Фридрих Ницше; Пер. с нем.; Сост., ред. и авт. примеч. К. А. Свасьян. — М.: Мысль, 1990. — 829, [1] с, 1 л. портр.
12. Ніцше Ф. Антихристиянин [Електронний ресурс] / Фрідріх Ніцше. — Львів: Самвидав, 2003 — 63 с. — Режим доступу до ресурсу: <http://philosophy.spbu.ru/5939/10990/10992/10993?print>.
13. Ніцше Ф. Так казав Заратустра; Жадання влади / Фрідріх Ніцше; Пер. з нім. А. Онишка, П. Таращука. — К.: Основи, Дніпро, 1993. — 415 с.
14. Юнгер Ф. Г. Ницше / Фридрих Георг Юнгер; Пер. с нем. А. В. Михайловского. — М.: Праксис, 2001. — 256 с. — (Серия «Идеологии»).
15. Ясперс К. Ницше / Карл Ясперс. — СПб.: Владимир Даль, 2003. — 629 с.
16. Auweele D. V. Noble lies and tragedy in Nietzsche's Zarathustra / Dennis Vanden Auweele. // International Journal of Philosophy and Theology. — 2013. — №74 (2). — P. 127–143.
17. Cate C. Friedrich Nietzsche / Curtis Cate. — Woodstock & NY.: The Overlook Press, 2005. — 689 p.
18. Cybulska E. Nietzsche's Übermensch: a glance behind the mask of hardness / Eva Cybulska. // Indo-Pacific Journal of Phenomenology. — 2015. — №15 (1). — P. 1–13.
19. Golomb J. Can one really become a «free spirit par excellence» or an Übermensch / Jacob Golomb // The Journal of Nietzsche Studies. — 2006. — №32. — P. 22–40.
20. Hollingdale R. J. Nietzsche: The man and his philosophy / R. J. Hollingdale. — Cambridge: Cambridge University Press, 1999. — 270 p. — (Rev. ed.).
21. Kaufmann W. Nietzsche: Philosopher, psychologist, antichrist / Walter Kaufmann. — Princeton, NJ.: Princeton University Press, 1974. — 532 p. — (4 ed.).

22. Lichtenberger H. France and Germany judged by Nietzsche / Henri Lichtenberger; Transl. from Fr. by Sheldon Huggins. // The Philosophical Forum. — 2009. — № 40 (2). — P. 211-227.
23. Robbins L. Zarathustra and the magician or, Nietzsche contra Nietzsche: some difficulties in the concept of the Overman / Leonard Robbins. // Man and World. — 1976. — №9 (2). — P. 175–195.
24. Solomon R. What Nietzsche really said / R. Solomon, K. Higgins. — NY.: Schocken books, 2000. — 161 p.